

הסדרת התפילה

לברך ולבאר כל חמירא בדין הסדרת התפלה בכלל
ולמנהגינו ק"ק תימן בפרט

יוצא לאור בסיוע מוסדות "יד מהרי"ץ"

לתרומות: 0504140741

אביחי שרעבי

משך חכמה 54 מודיעין עילית

050-4139964

הסדרת התפילה

חלק ראשון-העמדת הסוגיא ופרטיה ובירור השיטות
חלק שני- דינים העולים

אשר זכיתי מאדון העולמים, בשבתי עם חברים
בכולל יום שישי "יוסף הצדיק", ללימוד שרשי מנהגי אבותינו נ"ע
ניסן ה'תשע"ג ב'שכ"ד לשטרי

תוכן הענינים:

[א] טעם ההסדרה והנפק"מ במתפלל מתוך הסידור.

[ב] פלוגתת קמאי בדין תפילת ר"ח.

[ג] הסדרת ברכות ותוספות שבתפילה.

ד] צורת ההסדרה למנהגינו.

ה] הסדרת תפילת המוספין.

ו] טעמים נוספים למקומות שלא נהגו הסדרה.

ובסופו הוספנו בס"ד סיכום דינים העולים להלכה מסוגיא זו.

לק"ו

אקדמות מילין

השיר והשבח לחי עולמים שזיכני לישב באהלה של תורה כל הימים בטוב ובנעימים. ועוד הרבה טובו וחסדו עלי להיות נטפל לעמלי תורה מחזירי עטרת אבות לתפארתה הלא המה ידידי חכמי ורבני רשת הכוללים הקדושה "יוסף הצדיק" ללימוד שרשי מנהגי אבותינו. בנשיאותו של רבינו המעמידנו בקרן אורה לידע הדרך נלך בה והמעשה אשר נעשה מרן הגאון הרב יצחק רצאבי שליט"א ובראשות הגאון המופלא הרב יוסף צברי שליט"א ובניהולו של ידידי עוז הרב אלעד יוסף שליט"א המוסיפים דעת לקח ופולפול לברר מקחן של ראשונים-אבותינו הקדושים נ"ע כדת של תורה.

ראשיתו של קונטרס זה, היה בלימוד הסוגיא בחורף שנה זו כאשר בסיעתא דשמיא בזכות הרבים עלו הדברים ויפרחו הציצו גם עשו פרי, אמרתי לא אמנע טובה מאחי אפיצם ביעקב אחלקם בישראל, למען דעת מנהגי אבותינו, ולהבין רום מעלתם.

ובפרט שזכיתי ועלו הדברים על שולחן מלכים תלמידי חכמים הבקיאים בהלכה ומוסרָה ושמחו בהם, ועל כולנה רבינו מרן שליט"א שנטה חסדו אלי ועבר על חלק ההלכות, על כן הריני מדפיסם בהורמנא דמלכא שליט"א.

אך הדבר פשוט וא"צ לפנים דכיוון שלא זכיתי לבא להוראה ויראתי ממה שאמרו חז"ל (סוטה כב,א) רבים חללים הפילה, ואף מה שהבאתי מרבנותינו שליט"א איני יודע אם כוונתי לדעתם. אשר על כן קונטרס זה הרי הוא הצעת דברים בלבד בסוגיית ההסדרה, ודעת לנבון נקל.

ומלפני שוכן קדם מעונה אבא בתחנה תהלתי תהי נא לראשך עטרת ותפילתי תכון קטרת. ובזכות ההכנה הראויה לתפלה על ידי הסדרתה, אזי תבא תפילתנו לפניך לרצון, בניך אהוביך חון, שלח לנו אליה ויגון, ושכינתך השב לבית אפריון.

הסדרת התפילה-חלק ראשון

[ר"ה לה, א] אמר ר"א לעולם יסדיר אדם תפילתו ואח"כ יתפלל [פי' רבנו מנוח, שיקראנה פעם או פעמיים קודם שיתפלל אותה]. אמר רבי אבא מסתברא מילתי דר' אלעזר בברכות של ר"ה ושל יוה"כ ושל פרקים אבל דכל השנה לא. איני, והא רב יהודה מסדר צלותי ומצלי, שאני רב יהודה כיון דמתלתין יומין לתלתין יומין הוי מצלי כפרקים דמי. ע"כ.

כאן חידש לנו ר"א דין הסדרת התפילה. והכי קיי"ל כמבואר מהא דהעלה הרי"ף דברי ר"א בהלכותיו (יב, א מדפי הרי"ף. וברכות כג, א מדפי הרי"ף). וכן פסק הרמב"ם פ"ד מהל' תפילה הי"ט "תפלות הפרקים כגון תפלת מוסף ר"ח ותפלת המועדות צריך להסדיר תפלתו ואח"כ עומד ומתפלל כדי שלא יכשל בה". וכן נפסק בטושו"ע סי' ק'.

א] טעם ההסדרה והנפק"מ במתפלל מתוך הסידור.

הנה בטעם דין זה נחלקו רבותינו, דמדעת רבינו מנוח בפירושו על הרמב"ם (פ"ד מהל' תפילה הי"ט) נראה, דתקנת ההסדרה היא מחשש שמא יטעה בתפילתו¹, שהרי כתב דהא דבעינן הסדרה היינו "דווקא כשמתפלל ע"פ אבל אם היתה תפילתו כתובה לפניו אינו צריך".

אכן ד' מרן בכסף משנה (שם) ובבית יוסף (סי' ק') להלכה "דאפילו כשכתובה לפניו צריך להסדיר כדי שתהא שגורה בפיו בזריזות"². וכן מבואר בדברי בעל שבלי הלקט (הל' תפלה סי' י"ב) דאף המתפלל מתוך הסדור בעי הסדרה לפי שעיקר כוונת ר"א היא "כדי שלא יטעה ותהא סדורה על שפתיו שלא יכשל בתפלתו". וביאור הדבר דטעם ההסדרה הוא כדי שתהא התפילה מסודרת בדעתו ומורגלת על לשונו, שזהו מכבוד התפילה לבוא בשפה ברורה, ואין לבוא אל המלך בלבוש שק, ובפרט שעי"ז יפסיד הכוונה הרבה.

[ולהטעים הענין נראה ע"פ מה שהביא בספר מאיר עוז (סי' ק') מאדונינו הגר"א בביאורו על התקוני זוהר (מח, ב) "צריך להחריש מקודם התפלה ולחשוב על התפלה, דאז התפלה אח"כ שגורה בפיו, דדבר שאדם חושב קודם שידבר הדבר אח"כ הוא שגור ולא מגומגם. וזהו ענין מה שאמרו צריך לסדר תחלה". ונהי דאיהו מיירי על תפלות וברכות של כל השנה, מ"מ יסוד הדבר מבואר בדבריו מהא דהביא ראייה מדין ההסדרה דנכלל בהסדרה ענין ההכנה לתפלה ואף בדליכא חשש טעות].

¹ ובעיקר חשש זה שמא יטעה. נראה דהיינו חשש שישנה בנוסח התפילה ולא דחיישי שמא ישכח איזו הזכרה וכדו', דלזה לא יועיל הסדרה. ודין ההסדרה בא למי שיודע התפילה ע"פ [או מתפלל מתוך סידור לד' הב"י] ומ"מ יסדיר כדי שתהא תפילתו מתוקנת יותר, ללא טעויות. וכ"כ בפמ"ג "אע"פ המשנה קצת יצא מ"מ לכתחילה לא" ועל הלכתחילה הוזה תיקנו הסדרה.

² ומהא שכתב מרן כן גם בכסף משנה על הרמב"ם, אע"פ שלשון הרמב"ם בטעם ההסדרה הוא "כדי שלא יכשל בה" ולא העיר בזה כלום. משמע דהבין דשלא יכשל בה לאו היינו שלא יטעה וכדעת רבינו מנוח, אלא שלא יכשל בה ושלא תהא תפלתו בגמגום ולא בזריזות. וכן מבואר מלשון השבלי הלקט הסובר דבעי הסדרה אף למתפלל מתוך הסדור ומ"מ לשונו הוא כדי שלא יטעה. [וע"ע בבני ציון להגר"צ הלוי לכטמן זצ"ל (ירושלים תש"ז) סו"ס נ"ג מש"כ עוד לפי דברי השב"ח].

וכן משמע מדברי הב"ח דאין לסמוך על הסידור והוסיף עוד דאף רבינו מנוח סיים בה וצ"ע. וכן ד' השכנה"ג הפר"ח והמקור חיים³. וכן פסק בשתילי זיתים (סק"א).

והנה כ' הט"ז (סק"א) להוכיח כדעת רבינו מנוח מהמבואר להלכה (סי' ק"א ס"ג ובסי' תקפ"ב ס"ט) דאע"פ שהמתפלל אין לו להגביה קולו כשמתפלל בציבור דאזי להטעות את חבריו מ"מ בר"ה וביוהכ"פ שרי כיון שמצויין בידם מחזורים [ע"ע טעמים בזה בב"י], הרי דל"ח לטעות כאשר יש לפניו סידור. ותי' באליהו רבה, דאה"נ כאשר יש סידור ל"ח שיטעה אך כאן הטעם הוא דכיון שלא הסדירה מקודם אינה שגורה בפיו בזריזות. והיינו כדאמרן.

וכד' רבינו מנוח כ"כ בדרכי משה ואני לא ראיתי בזמן הזה לנהוג לסדר התפילה תחילה, ולכן נראה שסמכו על דברי ה"ר מנוח דמסתבר הוא. והעלה כן להלכה בהגה⁴. וכ"כ בלבוש. וכ"כ בברכי יוסף (אות ב') דכן נוהגין ברוב תפוצות הגולה ובארץ הצבי שאינם מסדרין שום תפילה ואע"פ שהר"מ כ' וצ"ע וגם מרן חלק עליו. מ"מ חילוק זה קבעוהו להלכה גדולי ישראל שנות דור ודור מדורותינו דלא חזינו לרבנן קשישאי וקדישי דמסדרי "משום דהוא חילוק אמיתי ומורגש לחוש עין רואה ואוזן שומעת דרגילי טובא בתפילות אשר בספר נכתבים". עכת"ד. וכ"כ בפתח הדביר (לרבי חיים בנימין פונטרימולי זצ"ל אות ג')⁵.

ולפי"ז כ' הגר"מ רצאבי שליט"א בבארות משה (הל' ר"ה ויו"כ, סי' ג' אות י') דאין שייך לבוא היום מכת מנהג ההסדרה בתימן, לפי שעל הרוב היו מתפללין על פה, וא"כ י"ל דלכן הסדירו. ומ"מ כן צריך לנהוג אף כיום שמתפללין מתוך הסידור, אחר שכך ד' מרן להלכה.

בן פלוגתת קמאי בדין תפילת ר"ח.

התפילות הצריכות הסדרה מבואר מדברי הגמרא שהם תפילות המועדות וכן כל תפילה הבאה אחת לתלתין יומין. ודין זה מוסכם בראשונים אלא שנחלקו בביאור דין ל' יום, דדעת רבינו

³ בסי' ק' "דאין כוונת הסידור בשביל גמגום לשונו בלבד, רק בשביל פני המלות והבנת הענין, וכדי שאמרי פיו והגיון לבו ומחשבתו יכוננו יחדיו על שפתיו". ודו"ק.

⁴ והנה מדברי הרמ"א משמע שפסק כרבינו מנוח מכת המנהג. ותמה עליו בשכנה"ג דהלא רק בר"ה ויוהכ"פ מחזיקין העם סידורין בידם אבל בשאר מועדות אין בידם סדורים, ומדלא נהגו לסדר עכ"פ במועדות ש"מ שטעם אחר בזה. ועמ"ש בספר יוקח נא לתרץ קושיית שכנה"ג.

⁵ ומ"מ יש לזוהר כמש"כ הט"ז (סי' צ"ו) הביאו המ"ב שם (סק"ח) דירשום מתחילה כל המקומות שצריך להתפלל באותה תפילה ולא יחפש אחריהם בשעת התפילה כי עי"ז יפסיק תפילתו ותתבטל הכוונה. וע"ע במטה משה סי' תשצ"ב שכתב "וכן ילמוד בניו ובני ביתו סדר התפלה וכו' כדי שלא יצטרך בר"ה להפסיק בתפלתו להראות להם אז הסדר". ע"ש.

הרמב"ם (פ"ד מהל' תפילה הי"ט) דאף ר"ח בכלל וז"ל "תפילות הפרקים כגון תפילת מוסף ראש חודש ותפילת מועדות צריך להסדיר תפילתו ואח"כ עומד ומתפלל". וכן דעת רס"ג שכ' בסידורו דין ההסדרה על תפילת ר"ח "והיהודי צריך להסדיר לו את התפילה הזאת קודם שיתפלל". וכ"כ המאירי (ר"ה לה, א) והר"י מלוניל (שם) והאגור (סי' קמ"ד) ובספר הבתים (שערי תפילה שער שני). וכן משמע מדברי ר"ד אבודרהם שהביא דין ההסדרה בהל' ר"ח.

וביאור דעתם הוא דס"ל דמה שאמרו בגמ' דהא דר"י שהיה מתפלל מתלתי יומין לתלתי יומין בעי הסדרה היינו שמתפלל ביום תשלום שלושים ליום שהתפלל בו. כ"כ בכס"מ. ובאופ"א י"ל כמש"כ בבהגר"א דס"ל דל' יום לאו דווקא ואף קרוב לל' יום בעי הסדרה.

ובטור (סי' ק') נחלק ע"ז וכתב "ואדוני אבי הרא"ש ז"ל כ' של פרקים הוא משלושים יום ואילך ולפי"ז של ר"ח אינו צריך". ודבר זה לא נמצא כתוב להדיא בדברי הרא"ש דבר"ח א"צ, אלא דרבינו הטור דייק מלשונו (אמצע סי' יד. ובברכות פ"ה סי' ז') מדכתב דפרקים היינו מל' יום ולהלן, משמע דהיינו שיעבור יותר מל' יום, ובר"ח לא עברו ל' יום שלא התפלל מוסף. וכ"כ בדברי חמודות (אות כ"ג) ובמקור חיים⁶ דבדווקא הוסיף הראש מילת 'ולהלן' להורות שרק מאז שעברו ל' יום בעי הסדרה. [וע"ע בפתח הדביר (אות א') שהוכיח דלשון "ולהלן" קאי על היום הבא. ע"ש.] וכן דייק השלטי גיבורים (ברכות כג, א מדה"ר) בדעת הרי"ף שכתב ג"כ "וכמה הוא פרקים מל' יום ולהלן" ש"מ דר"ח ל"ב הסדרה.

אכן, הנה כלי הרא"ש כ"כ הרי"ף (יב, א מדה"ר ובברכות כג, א מדה"ר) ודעתו כ' הריטב"א (ר"ה לה, א) פ"י ויש בכלל ראשי חדשים". וכ"כ הר"י מלוניל (בפירושו על הרי"ף בברכות) וכ"ה בס' המכתם (ר"ה לה, א) וברכות לב, א ושם הוסיף דאדרבא רק בר"ח צ' להסדיר ולא במועדות. עיי"ש). ובפירש"י שעל הרי"ף כאן. וכ"כ הבית יוסף על דברי הטור, דאינו מוכרח, דאפשר לפרש משלושים יום ואילך היינו שחזור להתפלל ביום "תשלום" שלושים מאז שהתפלל אותה תפילה. וכן ד' הב"ח והוסיף דאי ר"ח א"צ למאי הלכתא כתבינהו לדינא דפרקים, ובודאי לא למאן דיעבד כהא דר"י דלא נמצא כזה בזמן הזה והויא הלכתא

⁶ וע"ש שכתב דהיינו כ"ט יום שלמים בצירוף יום ר"ח עצמו [וכעיי"ז כ' מהר"י אבוהב] ודלא כמש"כ מרן בב"י דלדעת הטור בעינן ל' יום שלמים. והאריך לקיים דברי רבינו הטור דידע בדעתו של אביו הרא"ש. ע"ש.

למשיחא⁷. ואף בדעת רש"י שפירש של פרקים-של מועדות, כתב הב"ח דהיינו להו"א דגמ' אבל לבתר דידיענין הא דר"י דהסדיר כל ל' יום, שפיר מוקמינן הא דפרקים אף אר"ח.

והנה אף לש"י הטור היינו משום שלא עברו עדיין ל' יום. ולפי"ז כ' הב"ח דר"ח מרחשוון בעי הסדרה דהא בר"ח תשרי התפלל תפילת ר"ה ולא תפילת ר"ח ועברו עליו כשישים יום שלא התפלל מוסף ר"ח. וכן תפילת מוסף ר"ח שחל בשבת אתה יצרת. ועוד יתכן כאשר חל ר"ח בשבת ואמרו תפילת אתה יצרת א"כ ר"ח הבא אחריו צ' להסדיר מוסף ר"ח הרגיל, בין ר"ח הסמוך לו ממש כגון שחל א' דר"ח בשבת שאז כבר עברו ל' יום מהר"ח הקודם וכ"ש לגבי חודש הבא אם היה ר"ח יום א' וחל בשבת. [וכ"כ במחצית השקל גבי ברכת הלבנה שאינה נאמרת תמיד באותו יום שאמרה בחודש הקודם, ויש לפעמים בינתיים יותר מל' יום כפי אשר תתראה הלבנה. ובעיק"ד עי' בסמוך אות ג'].

ולהלכה העלה מרן בשו"ע תפילות של מועדות ושל ראשי חודשים צריך להסדיר תפילתו כו'. אמנם להברכי יוסף היתה גירסה תפילה של מועדות "ושל ר"ה". ותמה בזה אמאי לא העלה מרן אף ר"ח שהרי כך הכריע בב"י כדעת הרמב"ם. ובמאמר מרדכי (אות א') כ' מכח זה דהגירסא האמיתית בל' השו"ע היא "ושל ר"ח" והוסיף שכן נמצא בשו"ע הנדפס בחיי מרן "ושל ראשי חודשים". ובשתילי זיתים (סק"א) וכן בתורת חיים (סופר, סק"ב). וכן בכף החיים (סק"א) כ' עוד דהלא ר"ה בכלל מועדות הוא, וכי תימא דהזכיר ר"ה כדרך שהזכיר רבי אבא בגמ' א"כ קשה אמאי לא הזכיר אף יוהכ"פ כדברי ר"א בגמ', וכה"ק בס' יוקח נא (לרבי אברהם ב"ר נחמן הכהן מסאלוניקי זצ"ל). וע"כ דהגירסא בשו"ע היא "ושל ראשי חודשים" וכ"כ בבהגר"א ובמשנ"ב (סק"א).

⁷ וקצ"ע, חדא, דהנה המאירי (ר"ה לה, א) כ' וכן מי שהיתה תורתו אומנותו ואינו מתפלל אלא לפרקים אם עומד מן התפילה שלושים יום צריך להסדיר תפילתו כשירצה להתפלל אף בתפילה שבכל יום, שכל שעמד מן הדבר שלושים יום אינו שגור בפיו כ"כ. ע"כ. הרי שהעלה כן לדינא, ואולי אף המאירי ס"ל דאין בזה"ז אדם הראוי לכך אלא דכיון שכן הוא הדין העלה ההלכה בחיבורו. אבל הרא"ש והרי"ף שהם בעלי הלכה אין דרכם לכתוב הלכתא למשיחא. וצ"ע. ועוד צ"ע דשפיר יש נפק"מ לאדם שנחלה ונפל למשכב שלושים יום, דכאשר יעמוד מן החולי צריך להסדיר תפילתו [וכ"כ לדינא בעולת תמיד הביאו השת"ז סק"ב] ואולי י"ל דס"ל להב"ח דבכה"ג א"צ להסדיר דכיון דרגיל בה טובא לא נגרע כ"כ במה שלא התפלל תפילה זו ל' יום וא"צ הסדרה. משא"כ מי שכל תפילתו אינה באה אלא אחת לשלושים יום צריך להסדירה וזה אינו שכ"ח והויא הלכתא למשיחא. וכן יש להוכיח לכאורה לדינא מהא שלא העלו ברמב"ם והשו"ע דין זה דתפילה הבאה אחת לל' יום בעי הסדרה ש"מ דאין התמ"צ כזו, ואף מי שלא התפלל ל' יום לא בעי הסדרה. [ועי' ל' רי"ץ גיאורת הלי' ר"ה "אבל בשאר ימות השנה כיוון דרש בה א"צ. ורב סעדיה אמר כל תפילה שאינו מתפלל אותה שלושים יום צריך לסדרה ואח"כ יתפלל". וצ"ע.] שוב מצאתי במאמר מרדכי ובמקור חיים שתירצו כן את ד' הטור ושמחתי.

אך הברכי יוסף לפי הגי' שהיתה לפניו תירץ דנהי דחלק מרן על דברי רבינו מנוח כאשר מתפללין מתוך הסיודור מ"מ לגבי תפילת ר"ח השנויה במחלוקת סמכינן על דעת הרר"מ "והינו לפי מה שנהגו בזה"ז דהכי נהיגי דכולן מתפללין מתוך הסיודור". וכ"כ באליהו רבא ובפמ"ג דהוי ספק ספיקא בכל ר"ח. [וכע"ז במג"א סי' רי"ח סק"ד דמש"כ מרן כד' הרמב"ם דר"ח בעי הסדרה היינו לחומרא, ע"ש] אמנם ר"ח מרחשון אף לשי' זו בעינן הסדרה דאין בזה מח' דכבר עברו ל' יום. וכדלעיל.

ומנהגינו, שלא להסדיר שום מוסף ר"ח אף לא מוסף שבת ר"ח⁸. וכתב מוהר"ח כסאר צוקללה"ה בשם טוב שפסקו בזה כדעת הטור.

אכן צ"ע דהנה כבר נתבאר לעיל בשם הב"ח דאף לד' הטור מ"מ ר"ח מרחשון שעברו עליו יותר מל' יום שלא התפלל מוסף ר"ח צריך להסדיר וכן כל כה"ג שעברו יותר מל' יום וכמש"כ לעיל. ואי מנהגינו כדעת הטור בזה היה לנו להסדירם. וצ"ע.

וזכינו בזה לתורתו של גאון עוזנו מהרי"ץ זיע"א בדין תפילת ראשי חודשים (קנג,א ד"ה מה) וז"ל "מה שאין מברכין שהחיינו על ההלל. לפי שמקצתן של חודשים חסרים ואין לברך בפחות מל' יום (רד"א בסדר הברכות)". והוסיף ע"ז מהרי"ץ "וא"ת הי"ל לברך בחדש שהוא מלא⁹ וי"ל דכיון דאינו מברך בחדש חסר ה"ה במלא דא"כ נתת דבריך לשיעורין. וכדאשכחן בתפילת ר"ח דא"צ לסדר אע"ג דמקצתן באות לפרקים. דוק" ע"כ. הנה הק' מהרי"ץ ע"ד אבודרהם אמאי בחדש מלא לא מברכין שהחיינו והרי עברו ל' יום. ותי' דא"כ נתת דבריך לשיעורין. וכדאשכחן בהסדרה הרי לנו טעם אמאי אין מסדירין מוסף ר"ח.

ולא זכיתי להבין מה שייך כאן שיעורין, והלא אי"ז דין משתנה אלא שיעור קבוע ל' יום ומי שעברו עליו ל' יום ולא התפלל יסדיר תפילתו. וכי היכי דתיקנו הסדרה אף על תפילת יום חול אם עברו ל' יום שלא התפלל וכהא דר"י אע"פ שעל הרוב אדם מתפלל אותם תוך ל' יום. ואי"ז נקרא לשיעורין. וצ"ע. ואולי אין כוונת מהרי"ץ לדין נתת דבריך לשיעורין שבש"ס, אלא כוונתו דאם יש ר"ח הצריך הסדרה ויש ר"ח שא"צ הסדרה אתי למיטעי בה כיון שאין הדין שווה בכל ר"ח. וצ"ע.

⁸ ידוע. וכן ראיתי שכתב מהר"ם רצאבי שליט"א בפסקי מהרי"ץ הל' ר"ה ויוה"כ סי' ג' אות ב'.
⁹ והא דבחדש מלא נראה מדבריהם דכן יעברו ל' יום. אע"פ שלכאור' כבר ביום ל' אומרים ההלל. כבר ציין לזה מהרי"ץ במהדו"ב (הביאו בבארות משה הל' ר"ה סי' ג' סעיף ד') לדברי מג"א סימן תכ"ב. ושם כ' המג"א (סק"ה) ואפשר דכיון דיום השני עיקר הו"ל ביום א' כקורא בתורה דאינו מחוייב בדבר.

ולולי דברי מהרי"ץ הוא אמינא לבאר מה שנהגו לא להסדיר מוספי ר"ח באופ"א, דהנה הביא מרן הגר"י רצאבי שליט"א בקונטרס מיוחד שערך בדין הסדרת התפילה [ועודנו בכתובים] שראה בתכלאל מהר"י בשירי ובתכלאל מזקיננו מהר"י אלקאפח זצ"ל שכתבו להסדיר תפילת מוסף שבת ר"ח [ומה שלא הזכירו ר"ח סתם כתב דאינו ראייה לפי שלא הזכירו בקביעות ענין ההסדרה] ויתרה מזו נמצא בתכלאל מהר"י ונה ובתכלאל משנת ה'ש"מ להסדיר כל מוספי ר"ח. וא"כ מדבריהם מוכח דכהרמב"ם ס"ל דמוסף ר"ח בעי הסדרה. וע"כ י"ל דמה שלא נהגו להסדיר היינו משום שהיו מתפללין מוסף ר"ח תפילה א' ככל המוספין, וכמש"כ לקמן אות ה' דכאשר מתפללין תפילה א' בק"ר לא בעי הסדרה, ע"ש. אכן צ"ע באמת אם היו מתפללים בזמנם מוספי ר"ח תפילה א' בק"ר.

ג] הסדרת ברכות ותוספות שבתפילה.

הנה ממש"כ הרמב"ם גבי ר"ח "תפילת מוסף ר"ח" דייק בפמ"ג דדוקא תפילת מוסף בעיא הסדרה, אבל יעלה ויבוא א"צ להסדירם קודם התפילה [וכ"כ במקור חיים להוכיח]. וכן ראיתי למו"ר הגר"י רצאבי שליט"א שכתב בקונטרס הנז"ל להוכיח מד' רס"ג שהזכיר את דין ההסדרה דוקא במוסף ר"ח ולא כתבו כבר לעיל מיני' על יעלה ויבוא ש"מ דרק המוסף בעי הסדרה. וכע"ז כ' בתורת חיים (סופר) לדייק דדוקא "תפילתו" בעי הסדרה אבל ברכה לא בעי הסדרה¹⁰, ולכך פליגי על מש"כ במחצית השקל דבעי' לסדר "ברכת הלבנה". ע"ש.

והביאור הוא, דהא דחשו שמא יטעה [לש' רבינו מנוח]¹¹ או שתהא תפילתו שגורה בפיו [לש' הב"י] הינו דוקא בתפילה שעומד לפני המלך, וגם בזה דוקא במה שהוא עיקר התפילה. אבל תוספות שבתפילה [וה"ה לכאורה ברכות שבתפילה כגון עננו ורחם בט"ב] ל"ב הסדרה כיון שאינם מעיקר התפילה. ומכש"כ ברכות שאינם בתפילה לא תיקנו בהם הסדרה. וע"ע שערי תשובה שכ' דכיון דזוטרתי הם, שגורים בפומא דאינשי, ולכך ל"ב הסדרה. [אמנם ע"ש שכתב כן ע"פ שי' הרשב"ש דמצריך הסדרה דוקא בר"ה ויוהכ"פ דהתפילה כולה מחודשת. ולא קיי"ל כוותי' וכדלקמן אות ו', ומ"מ יתכן דבזה סמכו עליו בצירוף מש"כ]. וכ"כ בערוך השולחן (סעיף ב') וע"ש שכ' עוד טעם לגבי יעלה ויבוא דכיון שאומרין אותו ג"פ בתפילת

¹⁰ וע' ברכות לב, א דרש רב שימלאי לעולם יסדיר אדם שבחו של הקב"ה ואח"כ יתפלל כו'. וכ"ה בפ"י הר"ש ב"ר מרדכי על הרמב"ם "לעולם יסדיר אדם שבחו ותפילתו ואח"כ יתפלל". ועיין.

¹¹ שמא יטעה, אינו שישכח עצם ההזכרה וכדו' אלא שישנה בנוסח התפילה ואע"פ שאינו מעכב מ"מ לכתחילה חשו וכפשוט' לעיל אות א' בהערה. וא"כ אין מקום למשה"ק בתורת חיים (סופר) דמאיכפ"ל מעיקר התפילה סו"ס הלא אם ישכח יעלה ויבוא מעכב, דהא ל"ח לזה אלא כפמשנ"ת.

ר"ח וכן בברכהמ"ז א"צ הסדרה. ומ"מ ודאי מי שיודע בעצמו שאין התפלה שגורה אצלו וחושש שמא יטעה בה, חייב לסדרה. אלא שחז"ל לא תקנו רק בעיקר התפלה.

אכן בפירוש רבינו יהונתן מלוניל פי' של פרקים כגון חנוכה ופורים וראשי חודשים ובחנוכה ופורים אין תפילה מיוחדת אלא תוספת על הניסים במודים, וע"ז כ' דבעי הסדרה. וכ"כ הב"ח (בסוף דבריו) דחנוכה ופורים ותשעה באב בעו הסדרה וכ"כ הפר"ח. וכן העלה בברכ"י (אות ג'). ולדבריהם נר' דדווקא בכה"ג שהוא חלק מהתפילה, אבל ברכות כגון ברכת הלבנה וכדו' ל"ב הסדרה. אכן במחצית השקל כתב גבי ברכת הלבנה דבעי הסדרה, והביאו המ"ב (סק"ב). וצ"ע. [וע' פתה"ד אות ב' מש"כ ליישב מנהגן של ישראל שאין מסדירין ברכת הלבנה. ועכ"פ נראה מדבריו שמסכים בעיקה"ד לדברי מחצה"ש דאף ברכה שאינה בתפילה בעי הסדרה.]

ומנהגינו, בזה לא לסדר אלא התפילות, אבל עננו בתעניות ורחם בט"ב וכן ההוספות שבתפילה כגון על הניסים ויעלה ויבוא¹² לא נהגו לסדר, וכמבו' מדעת הרמב"ם. וכן לא נהגו לסדר ברכת הלבנה ומכש"כ הוא¹³. [ומה שמסדירין התוספות בר"ה וביוהכ"פ הינו אגב הסדרת שאר התפילה דכיון שיש תועלת בהזכרתן להודיע לציבור שלא ישכחום צרפיהו להסדרה, וכן שמעתי ממור"ר שליט"א. וע"ע לקמן אות ד' בדין ג' ראשונות ואחרונות.]

אכן תפילת נעילה נהגו להסדיר כמבו' מדברי מהרי"ץ בזה (ח"ג קטז, ב) וכן ראיתי בקונט' הנזכר למרן שליט"א שהביא כן מתכלאל מהר"י ונה זיע"א ומעוד תכאליל כתי". והדבר צ"ע דהלא השינוי שבין כתיבה לחתימה הוא רק תוספת, והוידוי גם הוא לכאורה אינו מעיקר התפילה, ואמאי מסדירין. ונראה דאה"נ אין זה מדין הסדרת התפלה וכמש"כ לעיל, אלא דכיון ומ"מ יש בה וידוי חדש ושינוי בין כתיבה לחתימה שיש לחוש בזה לטעות, ואין לציבור זמן אחר לסדרה הנהיגו אבותינו להסדיר בציבור את השינוי מכתבה לחתימה והוידוי.

וכן בשמיני עצרת יש שנהגו להסדיר כמו שהביא שם מתכאליל מהר"י בשירי, ומתכאליל זקינו מהר"י אלקאפח זצ"ל, אע"פ שיש רק שינויים קלים בינה לבין התפילה שקדמה לה מ"מ כיון שהם שינויים בעיקר התפילה כתפילה חדשה דמו, לכך הצריכום הסדרה.

¹² מיעלה ויבוא אין כ"כ ראייה דהא במועדות כבר הסדירוהו בתפלת ליל החג. ובר"ח הלא א"צ הסדרה למנהגינו כדעת הטור, עי' לעיל אות ב'. ורק לפמש"כ שם לבאר מנהגינו באופ"א יש ראייה, ע"ש.

¹³ **וברכת מעין שבע** א"צ להסדיר אף מי שלא היה ש"ץ תוך ל' יום, דגהי דלדעת הגאונים (עי' טור סי' רס"ח ובכה"ג"א שם) ברכה זו נתקנה למי שלא התפלל שיצא בשמיעת ברכה זו חזרת הש"ץ וא"כ הו"ל כתפלה ובעי הסדרה. מ"מ לפי ששומעים אותה מידי שבוע מהש"ץ א"צ הסדרה דמהני הרהור כדיבור (כמש"כ לעיל אות ד') בשם הא"א מבוטשאש) וכמנהגינו שהש"ץ מסדיר לציבור. ומי שלא שמע ל' יום ברכת מעין ד' כגון מי שלא היה במנין קבוע (עי' שע"ה נ"ח ט') שמעתי ממור"ר ד"ל דכיון שאינה תפלת חובה לא נכללה בתקנת ההסדרה.

דן צורת ההסדרה למנהגינו.

הנה אחר שביארנו בס"ד דין ההסדרה, והתפילות הכלולות בה, אבוא לבאר את צורתה. ודבר זה אין לנו בו כ"כ בכתובים, כי אם המסורת שבידנו. ובעזר צורי וגואלי, אבאר תורת אבות ירושה לי.

מיהו המסדיר. הנה המנהג שעומד הרב או הש"צ ומסדיר התפילה, וכן מבו' מדברי רס"ג בסידורו (במוסף ר"ח) אחר שכ' דין ההסדרה הוסיף "וכן החזן מסדרה בשביל הציבור" וכן נראה מל' מהרי"ץ בסידורו שכ' בכל מקום אחר ההסדרה "ומתפללין כמו שהסדיר" (עי' ח"ב בערבית של פסח ד, א. וכן בערבית של שבועות ושם כ' מהרי"ץ עיקר צורת ההסדרה מד, ב. וכן בערבית של סוכות נז, ב. ובכת"י קרואני כ' במוסף דיוהכ"פ "ומסדיר" ש"צ תפילת מוסף והודיו). ואע"פ שעיקר דין ההסדרה הוא עכאו"א בפנ"ע, מ"מ תיקנו יסדיר הש"צ בפני הציבור דבזה מעליותא טפי דאיהו בקיא ואף אם יטעה הציבור יתקנהו. משא"כ כשיסדירו כאו"א בפנ"ע יש מקום לחוש לטעות.

וא"צ בזה לדין שומע כעונה דבעצם השמיעה יוצא אף שלא יתכון לצאת. וכמש"כ באשל אברהם מבוטשאש (סי' ק') דבוראי יוצא דין הסדרה בהרהור אף למ"ד הרהור לאו כדיבור לפי שכאן העניין שתהא התפילה מסודרת אצלו, והרי היא מסודרת, ומאיכפ"ל איך סידרה אי באמירה אי בהרהור. אכן באמת צריך כ"א מן הקהל ליתן דעתו על הסדרת הש"צ לשמוע היטיב הנוסח ולהרגילה ברעיונו, כדי שיהא שגור על לשונו בזריזות.

ויש נוהגים שכל הציבור מסדירין אותה יחדיו, וכ' מרן שליט"א ששמע שכן הי' המנהג בביהכנ"ס מהרי"ץ בתימן ואע"פ שמדבריו משמע שא' מסדיר יתכן ונשתנה המנהג אחר זמנו. וכן מצא בתכלאל כת"י "ועומדין ומתפללין כמו שהסדירו" הרי שהסדירו רבים. ולא חשו למיטעי דכאשר כולם יחדיו מסדירין מזכירין זה את זה, וס"ל דמעליותא יש בזו שע"י אמירת כל הקהל בקול אחד ובנעימה אחת שגור על לשונו טפי. אכן אף מאלו שנהגו להסדיר כל הציבור יחדיו מ"מ בתפילות ר"ה ויוהכ"פ יש שנהגו להסדיר ע"י הש"צ וביאוה"ד כ' מו"ר שליט"א דתפילות אלו אינן שגורות כ"כ בפומא דאינשי לכן מסדיר הש"צ בפניהם וממנו ילמדו.

הסדרת ג' ראשונות ואחרונות. המנהג הפשוט שלא להסדיר אלא אומרים ברוך מגן אברהם ברוך מחיה המתים ברוך האל הקדוש [ויש אומרים רק "שלש ראשונות" אתה בחרתנו וכו'.

והיינו לפי שאין בהם חידוש ומורגלין בהן כל השנה. ואף בר"ה ויוהכ"פ שמסדירין התוספות לא מסדירין את הברכה אלא בזה"ל "זכרנו לחיים אל מלך חפץ בחיים כתבנו בספר חיים למענך אלהים חיים אל חי ברוך מגן אברהם" וכן ע"ז הדרך.

והנה ראיתי למהרי"ץ בע"ח כת"י (קרואני) שכ' בתפילת ליל ר"ה "ומסדירין ברכה ראשונה עד לבני בניהם ואומ' תוספת זה זכרנו לחיים כו' בא"י מגן אברהם. אתה גיבור עד ממת ומחיה מי כמוך כו' בא"י מחיה המתים" וכ"ה בתפילת ליל יוהכ"פ. והוא פלא כפשנ"ת ובפרט שבערבית של שבועות כתב את הסדרת התפילה כפשנ"ת בלא כל הברכה. אכן גר' דאין כוונתו לומר שכך היא צורת ההסדרה אלא כיוון שאח"כ לא כ' שוב את תפילת ר"ה וסמך על הסדרה זו בתור עיקר למי שיתפלל מתוך סידורו [וכן פירוש ע"ח כתבו על הסדרה זון] לכן הזכיר את נוסח הברכה כדי שלא יטעה המתפלל לקצר בתפילתו. וסמך על המנהג הפשוט ועל מש"כ בערבית של שבועות שההסדרה היא רק 'ברוך מג"א'. כנלענ"ד וצ"ע.

ובעיקר הסדרת ההוספות של ימים הנוראים נראה שאינו מעיקר דין הסדרה שהרי אפילו יעלה ויבוא המעכב בתפילה אין מסדירין בר"ח לפי שאינו מעיקר התפילה ומכש"כ אלו שאינם מעכבים, אלא היות ויש תועלת להזכירם לציבור שלא ישכחו מזכירין אותם אגב שכבר מסדירין התפילה. [ובזה א"ש ג"כ הא דמזכירין תוספות אלו ביוהכ"פ ואע"ג שלא עברו ל' יום שלא הזכירם, מ"מ מזכירין אגב ההסדרה של עיקר תפילת יוהכ"פ].

הסדרה בשם. כ' במאמר מרדכי דמפשט ל' הגמרא "יסדיר תפילתו" משמע כמות שהיא עם ההזכרות. וכתב עוד לדייק ממש"כ התוס' בברכות (כט, א ד"ה מפני) דמה שמתפלל הש"ץ כל התפילה בלחש הינו כדי להסדיר תפילתו, ש"מ דהסדרה היא בשם. וכ' דשמא יש לחלק בין ש"ץ ליחיד, וביחיד לא נתקנה הסדרה בשם. ובפתח הדביר (סק"ד) כ' דכי תקינו רבנן לסדר היינו מבלי שיזכיר בה שם ומלכות, והביא ראיה ממש"כ המג"א (סי' רי"ח סק"ד) דאפשר דמה שפסק מרן כד' הרמב"ם דר"ח בעי הסדרה הינו לחומרא ולכך בברכות הראיה כ"ז שלא עברו ל' יום שלימים לא יכרך דסב"ל. עכת"ד. ואי תקנת ההסדרה היא בשם א"כ גם כאן י"ל סב"ל.

ומנהגינו בזה להסדיר בלא שם ומלכות "ברוך מקדש ישראל והזמנים". אכן בשו"ת עולת יצחק (ח"ב סי' ע"ד סק"ג) כ' דמצא בכל התכאליל כת"י מלפני מאות שנים שכ' בהסדרה חתימת הברכה בשם. ובקונט' הנזכר כ' שכ"ה בהעתק מהר"י בשירי ובתכאליל שע"פ מהר"י

וונה וכ"כ מהרי"ץ (כת"י קרואני תפילת ליל ר"ה). ולכן כ' דאולי היו אומרים ברוך אתה "השם". וע"ש עוד שהאריך בענין הזכרת ש"ש ואי חשיב לבטלה.

אכן הנה הביא בקונטרס הנזכר מתכלאל שע"פ מהר"י ונה (משנת ה'ת"ה) שכ' להדיא דאין המסדיר מזכיר שם ומלכות לפי שאינה מסדירה אלא בשביל שלא יטעו בה. וע"כ נראה באופ"א וכמש"כ למעלה דמהרי"ץ וכן י"ל בד' שאר התכאליל כתבו את נוסח התפילה בהסדרה וכמו שכתב מהרי"ץ את פירושו ע"ח על ההסדרה וא"כ י"ל דלכך כתבו חתימת הברכות בשם כדי שלא יטעה המתפלל לומר ברוך מקדש ישראל והזמנים כנוסח ההסדרה ויטעה ולא יזכיר ש"ש. כנלענ"ד וצ"ע.

ה] הסדרת תפילות המוספין.

עוד רגע אדבר במה שתמהו רבים על מנהגינו שאין מסדירין מוספין, והלא היא תפילה חדשה שאינה כתפילות ערבית ושחרית שכבר התפלל¹⁴. ובאמת כ' מו"ר שליט"א בקונט"א ההסדרה דבתכאליל כת"י נזכר לסדר המוספין וכ"ה בדברי מהרי"ץ בע"ח כת"י להסדיר מוסף יוהכ"פ. ובעץ חיים מהדו"ק מצאתי שכתב להסדיר כל מוספי שלש רגלים [ובנדפס איתא להסדיר מוסף של פסח], אך המנהג פשוט הי' שלא להסדיר המוספין. ועמש"כ בבארות משה סי' ג' אות ז', וצ"ע.

ועל כן ביאר [ורמז לזה בקצרה בשו"ת עולת יצחק ח"ב סי' ק"ו אות ב' ד"ה ואם] דבאמת אף המוספין בעו הסדרה וכדאמרן ולכך העלו אבותינו ורבותינו פשוט להסדיר. אכן מה שנהגו לא להסדירו היינו מחמת מה שנתפשט קצת עוד בימי מהרי"ץ ונתפשט יותר בדורות אחרונים שלא היו מתפללין מוסף לחש וחזרה אלא תפילה א' בק"ר כתקנת הרמב"ם [ע"י פעולת צדיק ח"ג סי' קל"ז שהאריך בזה. ובעולת יצחק ח"ב סי' ק"ו] וכיון שכן הציבור א"צ להסדיר דסומכין על תפילת הש"ץ שאומרה בק"ר והם ישמעו הימנו והש"ץ צריך להסדיר בינו לבין עצמו ככל יחיד ולא עיכבו את הציבור קודם המוסף להסדיר בשביל היחיד. אכן אף אם לא יסדיר פשוט שאי"ז מעכב בתפילה וכ"כ הרמב"ם להדיא בתשו' (מהדו' בלאו סי' רנ"ו) "דמי שהתפלל ולא הסדיר יצא בלא ספק ומה שהצרכנוהו להסדיר הוא מחשש טעות" ע"ש. ומעתה הכל א"ש דמה שהזכירו רבותינו את עיקר ההלכה דתפלת המוספין צריכה הסדרה

¹⁴ ומה שלא הזכיר הרמב"ם מוספי המועדות כדרך שהזכיר מוספי ר"ח, הדבר פשוט דהיינו לפי שכללם במה שכתב דתפילת המועדות צריכות הסדרה, ובר"ח דווקא שא"צ הסדרה אלא במוסף (וכמש"כ בס"ד באות ג') נקט הרמב"ם מוספי ר"ח.

היינו כפי שהיה נהוג בזמנם באיזה מן המקומות להתפלל לחש וחזרה [ותירה מזו הביא בעולת יצחק (שם אות א' ד"ה גם) להר"ר סעדיה עדני - לפני כחמש מאות שנה- בפירושו כת"י על הרמב"ם כשהזכיר מנהג תפילה א' בק"ר סיים "אבל כל אנשי תימן עדין הם כולם על המנהג הראשון מתפללים בלחש תחילה כדין ההלכה"] אך בדורות האחרונים בתימן שנתפשט המנהג להתפלל תפילה א' בק"ר א"כ לא היה מקום למנהג ההסדרה.

וראיתי להביא סמוכין לזה, מדברי הבן איש חי בספרו עוד יוסף חי (פר' יתרו סעיף ט') שכתב "ולכן פה עירנו בגדד יע"א נוהגין שתפילת ערבית של ר"ה ושל מועדים כולם, מתפלל אותם ש"צ בקול רם, ואע"פ שכל הציבור יש בידם סידור ומתפללים מתוכו ביחד עם הש"צ עם כל זה הוא מתפלל התפילה של ערבית שהיא תפילה הראשונה בק"ר ומהני זה לציבור" הרי דכאשר מתפללין הציבור עם הש"צ מהני להו כהסדרה. ועוד כ' דאף בברכת הלבנה דבעי הסדרה כמש"כ במחצה"ש כיון שנוהגין "שהחזן אומר ברכת הלבנה בק"ר והציבור אומרים עמו כל הברכה בלחש" מהני להו לציבור וא"צ להסדיר. ורק הש"צ צ' להסדיר תחילה בינו לבין עצמו. אכצ"ע מש"כ ע"ז אח"כ "ומיהו יר"ש יזהר להסדיר בינו לבין עצמו בבואו לביהכנס" לקים דברי מרן ז"ל דסבירא ל' דצריך להסדיר שמתפלל מתוך הסידור" ואי אין תפילת הש"צ בק"ר מועלת כהסדרה מה באו בני עירו בגדד לסדר באמירתם התפילה בק"ר. וצ"ע. עכ"פ אנו ע"פ דרכינו למדונו דמהני להו לציבור כהסדרה.

אחר כל האמור נמצא דהאידנא שנתבטל ברוב המקומות להתפלל תפלת המוספין תפילה א' בק"ר וחזרו להתפלל לחש וחזרה, הדר דינא לעיקה"ד דמוספין בעו הסדרה. וכן ידוע המנהג בבית מדרשו של מרן שליט"א.

ן טעמים נוספים למקומות שלא נהגו הסדרה.

ולהשלמת הסוגיא אביא עוד מה שנמצא בדברי רבותינו טעמים נוספים [מלבד מה שכתב הרמ"א בדרכי משה עי' לעיל אות א' בהרחבה] למקומות שלא נהגו לסדר התפילה.

חדא, ש' הרשב"ש שבמקומו היו נוהגין להסדיר רק בר"ה וביוהכ"פ, וביאר בתשובה (סי' קצ"ג) ששמע מאביו הרשב"ץ ז"ל, ששמע מפי הרב ר' יצחק צרפת ששמע מפי רבו הרב ר' פרץ הכהן בן הרב ר' יצחק הכהן ז"ל דאין להסדיר התפילה אלא כאשר היא כולה מחודשת. ולכן א"צ להסדיר אלא בתפילות ר"ה ויוהכ"פ שבכל מטבע ומטבע יש שינוי כגון זכרנו

לחיים ומי כמוך ואע"פ שלא נזכרו תוספות אלו בגמ' ורק הרמב"ן מצא כן במסכת סופרים (פי"ט ה"ח) מ"מ משמע משם שהיו מזכירים זאת כבר בזמן חז"ל. וא"כ שפיר חשיב כולה מחודשת.¹⁵

ודבריו צ"ב וכמו שהק' בספר יוקח נא (סי' ק') הא ברצה אין חידוש אף בר"ה וביוהכ"פ וא"כ אינה כולה מחודשת. ועוד הק', אמאי אם אין כולה מחודשת א"צ הסדרה, ותיפוק ליה מצד הברכה האמצעית שהיא עיקר התפילה וליבעי הסדרה, וע"ש מה שבי' בדעת רבינו. ולכאורה עוד ילה"ק הלא בין תפילת ר"ה ליוהכ"פ אין הפרש אלא בברכה אמצעית שבסופה אבל ההוספות שבג' ראשונות ואחרונות שוות לר"ה וא"כ אינה כולה מחודשת. וצ"ע.

ובאמת לא פירש לנו הרשב"ש טעמו, אכן זכינו ונמצא הדבר מפורש בחי' הרשב"ן לברכות (לא, א) "ונראה שלא אמרו כן אלא כשכל ברכות התפילה בין ראשונות ואחרונות בין האמצעיות כולם הם משונות משאר תפילות (בברכות) [נדצ"ל כברכות] של ר"ה דדמי להא דר"י דל"ה מצלי כלל, אבל אם אין שינוי אלא בברכה אמצעית כיון דקליל הוא לא אתי למיטעי בה ולא צריך לאסדורי. כך שמעתי ונכון הוא ליישב המנהג" עכ"ל. ומעתה הכל א"ש דעיקר הטעם לפטור תפילה שאין כולה מחודשת אלא ברכה אמצעית קליל הוא ולא אתי למיטעי, ואפי' שהיא עיקר מ"מ כיון דקליל הוא לא אתי למיטעי, וכלל א"צ ע"ז הסדרה. אבל היכא דרוב התפילה מחודשת אי"ז קליל ואתי למיטעי ובעי הסדרה. ולכן בתפילות ר"ה ויוהכ"פ אף שברכת רצה אינה מחודשת מ"מ הרוב מחודש ואתי למיטעי. ואף ביוהכ"פ שאין חידוש בג' ראשונות ואחרונות ורק ברכה אמצעית היא המחודשת, מ"מ נוסף בה הוידוי ובעינן הסדרה דכבר אי"ז קליל כתפילת המועדות דחלק נכבד מתפילת יוהכ"פ הוא מחודש. [אכן 'רצה' א"צ להסדירו וכמנהגינו עי' לעיל אות ד' בדין ג' ראשונות ואחרונות].

וכן משמע שהבין בדבריו בשערי תשובה (סי' ק') שכ' דהא דחנוכה ופורים לא בעו הסדרה מכש"כ הוא מתפילת המועדות דלא בעו הסדרה "כיון דמילתא דזוטרתה היא, שגורה היא בפומא דרובא דאינשי, ואע"פ שעבר עליו שנה זוכרים אותה היטב וא"צ סידור" [ובעיק"ד עמש"כ לעיל אות ג' דהא לא קיי"ל כרשב"ש ובעי הסדרה אף בתפילת המועדות הרי דאף

¹⁵ ולפי"ז הא דאמרו בגמ' דגם בשל פרקים בעי הסדרה היינו כגון הא דר"י שלא הי' מתפלל כלל מל' יום לל' יום וא"כ כל התפילה אצלו היתה מחודשת, וקצ"ע מה שאמרו דהא דר"י כפרקים דמי משמע שיש שני מקרים דבעי הסדרה תדא הא דר"י ועוד בעי הסדרה בפרקים, ולשי' רשב"ש אין הסדרה אלא בר"ה ויוהכ"פ ובהא דר"י, ומהו פרקים האמור. וצ"ע.

בזוטרתי בעי הסדרה. וע"כ דכוונתו בצירוף שי' רשב"ש ועיקר הסברא לגבי תפילת חנוכה ופורים דלא בעי הסדרה היינו לפי שאינו עיקר התפילה. וצ"ע.]

עוד טעם מצאתי דהנה הק' הרשב"ש על המנהג שבזמנם שלא לסדר תפילת המוספין של ר"ה ואמאי הא היא כולה מחודשת [ואע"ג דג' ראשונות ואחרונות שוות לערבית ושחרית מ"מ כל הסברא שא"צ להסדיר את של מועדות דברכה אמצעית קליל, וזה לא שייך לו' במוסף דר"ה שיש ג' ברכות חדשות ואתי למיטעי אי לא מסדירן. ולפי"ז צ"ל דקושייתו דווקא על מוסף דר"ה. וע' ס' נוה שלום לרבי שלום הכהן שולאל מתונים זצ"ל. סי' ק' ד"ה ולדעת]. ותי' דהא אמרו בגמ' (לד, ב) בתפילות של ר"ה קיי"ל כרשב"ג דש"ץ מוציא אף את הבקי, וא"כ אין הציבור צריכין להסדירה ודי במה שמסדיר הש"ץ בשעה שהציבור מתפללין "כן נראה לי לעניות דעתי. וטעם זה דרשתי בשבת של ר"ה ושמחו בו המשכילים וגם הסכים אדוני אבי מורי הרשב"ץ זלה"ה".

ונראה ביאור דבריו ע"פ שי' רבינו מנוח (המבו' לעיל אות א') דהא דתיקנו הסדרת התפילה הינו מחשש שמא יכשל ויטעה בה. וא"כ כאן שיכול אף הבקי לכוון ולצאת בתפילת הש"ץ א"כ אין חשש שמא יטעה בה, שהרי יצא ידי"ח מהש"ץ. דהא לשי' הב"י דבעינן שתהא תפילתו שגורה בפיו, ואם לא חיסר בכבוד התפילה, א"כ מה יועיל מה שתפילת הש"ץ תהא מתוקנת מ"מ תפילתו אינה ראויה לבוא אל המלך. וע"כ דכהר"מ ס"ל.

והנה רשב"ש ביאר טעמו רק גבי ר"ה ויוהכ"פ, אך מצאתי בערוך השולחן (סי' ק' סעיף ג') שהביא מדעת הרי"ף (יב, א מדה"ר) דאע"ג דהש"ץ אינו פוטר אלא את שאינו בקי בתפילות כל השנה מ"מ כששומע מהש"ץ מתחילה ועד סוף יצא גם הבקי. ולפי"ז כ' דזהו הטעם שאין מסדירין התפילה ואף מתפללין בע"פ [דאז לא יועיל מש"כ רמ"א דסומכין על הסידור שבידהם] דממנ"פ אם נטעה בהתפילה נשמע מהש"ץ. אכן ד"ז לא יועיל למי שמתפלל ביחידות, ובאמת אלו יצטרכו הסדרה, ועל זה קאי ר"א דבעי הסדרה על המתפללין ביחידות. אכן צ"ע לדבריו אמאי אין מסדירין של ערבית דבזה אם יטעה אין לו על מי לסמוך, ומצאתי שעמד בזה אדמו"ר שליט"א בקונט' הנזכר וכ' "ואולי שסובר שמפני שעיקרה רשות לא הצריכו כיוון שאינו אלא מחשש שמא יטעה".

והטעם השלישי שמצאתי בספר המכתם (ברכות לג, א) וז"ל "ולפי המנהג נראה שזו של פרקים אינה הלכה" דהינו דלא נפסק להלכה האי דינא דר"א לסדר תפילת הפרקים.

ואע"פ שהעלה אותה הרי"ף בהלכותיו, "שאני רואה שתפילת ר"ה ויוהכ"פ אנו מסדרין אותה ולא של ר"ח. ובארץ פרובינצא לא הא ולא הא, לבד קטליויא וארגון, ושאר ארצות כמו הם בריבוי המקומות, אבל לא בשל ר"ח" עכ"ל.

חלק שני - דינים העולים

א. לעולם יסדיר אדם תפילתו ואח"כ יתפלל¹, דהיינו שיקרא את נוסח התפלה קודם שיתפלל. נחלקו הפוסקים במי שמתפלל מתוך הסידור האם צריך הסדרה² ודעת מרן בבית יוסף שצריך הסדרה כדי שתהא תפילתו שגורה בפיו בזריזות³.

¹ מימרא דר"א ראש השנה לד, ב. ונפסק להלכה ברמב"ם פ"ד מהל' תפלה הי"ט ובטושו"ע סי' ק'.

אלו תפילות צריכות הסדרה.

ב. כל תפלה שלא התפלל אותה בל' יום האחרונים חייבת בהסדרה כגון תפילת המועדות, שהרי לא התפלל תפלה זו בשלושים יום שקודם לחג. הלכך קודם שיתפלל אותה בפעם הראשונה דהיינו קודם ערבית, יסדינה⁴. ומנהגינו ידוע להסדירה לאחר אמירת מזמור החג קודם ברכו.

ג. תפילת המוספין, כיון שאינה דומה לתפילת החג, כתפלה חדשה דמי ולכן אף שהסדיר אמש תפילת החג צריך להסדיר את תפילת המוסף⁵. אכן מקומות המתפללין מוסף תפילה אחת בקול רם, אין הציבור צריכים להסדירה לפי שסומכים לשמוע את נוסח התפילה מן הש"ץ⁶. ומ"מ צריך הש"ץ להסדירה מקודם בינו לבין עצמו.

ד. תפילת שמיני עצרת, יש נוהגין להסדירה כיון שיש בה שינוי בעיקר הנוסח שהוא הזכרת היום⁷. ויש נוהגין להסדיר תפלת נעילה כיון שיש בה שינוי בוידוי, וכ"כ מהרי"ץ.

ה. תפילת מוסף ר"ח נחלקו הראשונים האם צריכה הסדרה כיון שאין בין ר"ח לחבירו שלושים יום מלאים⁸, ומ"מ לכו"ע כאשר כן יעברו ל' יום כגון ר"ח מרחשוון צריך להסדיר⁹. ומנהגינו שלא להסדירה כדעת הטור, ואף כאשר יעברו ל' יום דא"כ נתת דבריך לשיעורין¹⁰.

ו. תוספות הבאות בתפילת ימות השנה כגון יעלה ויבוא בר"ח, על הניסים בתנוכה ופורים וכדומה, וכן ברכות כגון ברכת הלבנה, נחלקו הפוסקים אם נכללו בתקנת ההסדרה¹¹. ומנהגינו

² ד' רבינו מנוח בפירושו על הרמב"ם דא"צ הסדרה וכן פסק הרמ"א וכתבו הברכ"י והפתח"ד שכן המנהג. ובשבלי הלקט וכן הבי"ה והב"ח חלקו עי' כ"ז בארוכה לעיל אות א'.

³ כידוע דבמקום שאין מנהג הלכה כהשו"ע. וכמש"כ מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק ח"א סי' ע' דארץ התימן אתריה דהרמב"ם והר"י קארו. ע"ש.

⁴ ומש"כ המ"ב סק"א דיסדיר יעלה ויבוא דשחרית אין כוונתו דלא סגי להסדיר בתפלתו הראשונה אלא בא לאפוקי ממוסף כיעו"ש.

⁵ כ"ה בכל התכאילת כת"י וכ"כ מהרי"ץ בע"ח. עי' לעיל אות ה' בארוכה.

⁶ כן היה המנהג פשוט בתימן. וכמש"כ למעלה אות ה' בשם רבינו שליט"א.

⁷ עי' כ"ז לעיל סוף אות ג'. ומ"מ אף אלו שאינם מסדירים ראוי להם להכריז על השינוי בנוסח. מור"ש שליט"א.

⁸ ד' רס"ג הרמב"ם המאירי הר"י מלונגיל האגור ובספר הבתים דבעי הסדרה, וכ"כ הבי"ה והב"ח בדעת הרי"ף והרא"ש. אכן ד' רבינו הטור בדעת אביו הרא"ש דלא בעי הסדרה. עי' כ"ז בארוכה באות ב'.

⁹ כ"כ הבי"ח. ¹⁰ כ"כ מהרי"ץ וכ"כ ב"שם טוב". ועי' מש"כ בס"ד בסוף אות ב'.

¹¹ משמעות דברי רס"ג והרמב"ם וכ"כ לדינא בתורת חיים (סופר) דל"ב הסדרה. אך ד' רבינו יהונתן וכ"כ הבי"ח והפר"ח דגם זה בעי הסדרה. וכן העלה הברכ"י, וכ"ז דווקא תוספות שבתפלה אך ברכות לכאו' ל"ב הסדרה, אכן ד' המחצה"ש דאף זה בעי הסדרה והביאו המשנ"ב להלכה. ועי' בארוכה אות ג'.

ומש"כ בספר המאורות לרבינו מאיר ב"ר שמעון המעילי מנרבונה רבו של רבינו מנוח (פסחים קב), דהא דמסדירין הקדוש בבהכ"נ אף בזמנו שאין אורחים האוכלים בבהכ"נ, "לפי שיש בכל קהל וקהל רבים מבני ההמון שצריכים ללמוד, ולא גרע מתפלה של פרקים שאמרו לעולם יסדיר אדם תפלתו ואח"כ יתפלל" דש"מ

שלא להסדירים¹². ומ"מ בודאי מי שיודע בעצמו שיכול לטעות בתוספת זו או שאין תפלה זו שגורה בפיו בזריזות, ראוי לו לסדרה.

צורת ההסדרה.

ז. מנהגינו להסדיר התפלה בציבור ואע"פ שחיוב ההסדרה הוא על כל אחד בפני עצמו מ"מ יש בזה מעליותא שלא ישכח שום אחד מהקהל להסדיר¹³.

ח. המנהג הפשוט שישדיר הרב או הש"ץ¹⁴, לפי שהם בקיאים בנוסח התפלה והציבור שומעים מהם את התפלה והרי היא מוסדרת אצלם. אכן צריכין הקהל להקשיב היטב להסדרה שאם לא כן מה תועלת יש להם מהסדרת הש"ץ.

ט. יש נוהגין להסדיר התפלה כל הקהל יחדיו כיון שכך כל אחד מסדיר לעצמו ואז תהא התפלה שגורה בפיו יותר. ואף להנוהגים כך מ"מ בר"ה ויוהכ"פ לפי שהתפילות הללו אינם שגורות כ"כ בפי הקהל יש שנהגו שמסדיר הש"ץ בפניהם למען ישמעו וילמדו הקהל נוסח התפילה ולא יטעו¹⁵.

י. כיון שבשלש ראשונות ואחרונות אין חידוש בעצם התפלה א"צ להסדיר אלא את הברכה האמצעית. ולכן נהגו להתחיל ההסדרה "ברוך מגן אברהם ברוך מחיה המתים ברוך האל הקדוש" וי"א "שלש ראשונות". ומ"מ נהגו בימים הנוראים להסדיר את התוספות כגון "זכרינו לחיים" בזה"ל "זכרינו לחיים וכו' ברוך מגן אברהם. אתה גיבור. מי כמוך וכו' ברוך מחיה המתים" וכן על זה הדרך בשלש אחרונות¹⁶.

יא. דנו הפוסקים האם נתקנה ההסדרה בשם ומלכות או לא¹⁷. ומנהגינו ידוע להסדיר בלא שם ומלכות וחותמים "ברוך מקדש ישראל והזמנים"¹⁸.

דמסדירין אף ברכות שאינם בתפלה. לכאורה י"ל דלאו היינו הסדרה, אלא דכיון שאינם יודעים נוסח הקידוש צריכים ללמוד. וכעין מש"כ בשו"ת מן השמים (סי' כ"ה) לבאר בטעם הקדוש בבהכ"ס "ועוד כי יש אנשים שאינם יודעים לקדש ולהבדיל וכששומעין בביהכ"ס נותנים אל ליבם ולומדים ומקדשים בביתם". ואינו ענין לדין ההסדרה דר"א. אכן ממה שהביא ספר המאורות מימרא דר"א ש"מ דכוונתו לדין ההסדרה. וצ"ע.

¹² ומה שנוהגים להסדיר התוספות בימים הנוראים היינו אגב הסדרת כל התפלה, שהרי סו"ס יש בהסדרה זו תועלת. ע"י מש"כ לעיל אות ד' בדין ג' ראשונות ואחרונות.

¹³ וכ"כ בבארות משה הל' ר"ה ס"ק פ"ז.

¹⁴ וכ"כ מהרי"ץ. וכן נמצא בדברי רס"ג. ע"י למעלה אות ד'. וע"ע שם שכתבנו שאי"ז כלל מדין שומע כעונה.

¹⁵ כל זה ממש"כ מו"ר הגר"י רצאבי שליט"א בקונטרס ההסדרה.

¹⁶ כל זה נראה פשוט. ומש"כ בענין התוספות הוא כמבואר בהערה 12.

¹⁷ במאמר מרדכי נסתפק בזה. ובפתח הדביר כתב דמסדירין בלא שם ומלכות וע"י לעיל אות ד'.

דינים נוספים בהסדרת התפלה

יב. כל שהסדיר תוך שלושים יום קודם החג מהני, ויום או יומיים קודם מהני אף לכתחילה. ומכל מקום פשוט דכל מה דסמיך ליה עדיף¹⁹.

יג. נזכר לאחר ברכו שלא הסדיר התפלה, אף אם יש לו סדור להתפלל מתוכו ימתין קודם שיתחיל תפילתו ויסדיר את עיקר החידוש שבתפלה בהרהור²⁰.

יד. עבר והתפלל ערבית של יו"ט ללא הסדרה א"צ לחזור ולהתפלל²¹, ואף אינו צריך שוב להסדירה בשביל תפלת שחרית של מחר, לפי שתפילתו האחרונה עולה לו כהסדרה²².

טו. מי שנפל למשכב או נאנס ולא התפלל ל' יום, כאשר יקום מן החולי או האונס צריך להסדיר תפילתו²³.

¹⁸ וכ"כ בתכאל שע"פ מהר"י וונה. ומה שנמצא בתכאליל אחרים להסדיר בשם, עמש"כ בס"ד לעיל אות ד'.
¹⁹ כ"ז נראה מסברא. ומש"כ דיום או יומיים מהני לכתחילה כן נראה להוכיח בדעת הרמב"ם דהנה שאלו לרבינו (בלאו סי' רנ"ו) "והאם בשאר התפלות של פרקים מספקת ההסדרה אפילו יום או יומיים קודם שחל, ומכש"כ בעת חיוב זאת התפלה" והשיב "ובתפלות של פרקים מספקת ההסדרה אפילו יום או יומיים קודם שחל, ומכש"כ בעת שחל" והנה הדבר פשוט דאם הסדירה תוך ל' יום מהני דמה לי אם אמרה בתורת תפלה שאז א"צ להסדיר או שאמרה בתורת הסדרה, וא"כ אמאי כתב רבינו רק יום או יומיים, על כרחך צריך לומר דמאז הוא לכתחילה. והסכים בזה מרן שליט"א.
²⁰ כדי שלא יפסיד כ"כ התפלה בצבור. ומש"כ דיסדיר בהרהור היינו כמש"כ באשל אברהם (מבוטשאש) דמהני הרהור בהסדרה, עיי"ש. וכ"ד מרן הגרמ"ק שליט"א הו"ד בס' מאיר עוז עמ' ש"ג וולדידהו דס"ל כהרמ"א, היינו דוקא באין לו סדור] והוסיף דאף בין גאולה לתפלה ואף בתוך התפלה יסדיר בהרהור.
ובדבור ממש אין להסדיר ואע"פ שכתב הרשב"א בתשובה (ח"א סי' רצ"ג) "דבדין הוא שכל דבר שהוא צורך התפלה אינו נחשב הפסק" הביאו הרמ"א בדרכי משה סי' קי"א אות ב', וקיי"ל כוותיה בתפלת ערבית עי' סי' רל"ו סעיף ב'. מ"מ הכא הוה הפסק מרובה. כל זה הוראת מרן שליט"א. ונע"ע בבארות משה סי' ג' אות ו'
²¹ כ"כ הרמב"ם בתשובה (מהדו' בלאו) סי' רנ"ו "לפי שמי שהתפלל ולא הסדיר תפלתו, יצא בלא ספק. ולא הצרכנוהו להסדיר אלא מחשש שמא יטעה".

²² כן נראה פשוט מסברא דמה לי אם אמרה בתורת הסדרה או בתורת תפלה סו"ס מסודרת היא אצלן.

²³ כן נראה דהוה דומיא דר"י שהתפלל מל' יום לל' יום. וכ"כ לדינא העולת תמיד הביאו השת"ז. וכן כתבו המאמר מרדכי והמקור חיים. ועי' מה שהארכנו בזה בס"ד לעיל אות ב' הערה 6. ועמש"כ בבארות משה שם אות ה' ד"ה ונראה. וכן הורה לדינא מרן שליט"א.

תשית לראשו עטרת פז

קונטרס זה נדפס בסיועו הנדיב

של ידידי איש חיל רב פעלים

יד ימינו של רבינו מרן שליט"א

הרב **שילה יגאלי** שליט"א

מנכ"ל מוסדות "יד מהרי"ץ"

ומשמי מעונה יתברך בברכה הצפונה

לעוסקים בצרכי ציבור באמונה

"והיה כעץ שתול על פלגי מים

אשר פריו יתן בעתו

ועלהו לא יבול וכל אשר יעשה יצליח"